

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Linguistica IX (2014)

Bożena Żmigrodzka

Kraków

Funkcje przymiotnika *przygodny* w nazwach odmian gatunkowych tekstów religijnych

Słowa kluczowe: dyskurs religijny, modlitwa, kazanie, pieśń religijna

Key words: religious discourse, prayer, sermon, religious song

Przymiotnik *przygodny* miał w polszczyźnie ogólnej¹ – jak można wnioskować na podstawie współczesnych słowników naukowych, gromadzących słownictwo z różnych okresów rozwoju języka polskiego, a także słowników powstałych w różnych epokach – dwa podstawowe znaczenia. Jedno z nich, określane jako ‘dogodny, przydatny do czego’ (*co się do czego przygodzi, na co zda, przydatny, zdatny* – Linde) wyszło z użycia najpóźniej około połowy XX wieku – znaczenie takie podaje jako ostatni (bez żadnego kwalifikatora) – słownik pod redakcją Witolda Doroszewskiego (SJPDor). Następne słowniki (począwszy od SJPSz) już tego znaczenia nie odnotowują. To znaczenie nie będzie przedmiotem naszego zainteresowania.

Druga grupa znaczeń, na którą zwrócimy tutaj baczniejszą uwagę, związana jest z bazowym rzeczownikiem *przygoda* w znaczeniu odpowiadającym dzisiejszemu znaczeniu leksemu *przypadek*. W słowniku Doroszewskiego jest to znaczenie 3. opatrzone kwalifikatorem *daw.* (dawny): ‘traf, przypadek; wypadek, okazja niepomyślna’, i zilustrowane pięcioma przykładami, z których cztery podkreślają jednoznacznie niepomyślność owej okoliczności czy przypadku, jeden zaś można uznać za nie do końca jasny pod tym względem². Znaczenie przymiotnika określa się jako ‘trafunkowy,

¹ Nie bierzemy tu pod uwagę użycia terminologicznego w dziedzinie filozofii i teologii – por. np. definicje terminu *przygodność* w: Podsiad 2000: 704; *Powszechna encyklopedia filozofii* 2007: 545–548.

² „Ci nawet, których za największych nieprzyjaciół mieliśmy rację uważać, krew w przygodzie za nas przelać gotowi. SIENK. *Pot. IV, 85*. Idąc z wami ręka w rękę, mogą wyjść cały z tej smutnej przygody. BEŁC. *Tarło 230*. Gdzie ona teraz może być i czy się jej przygoda nie stała? Jun. *Bracia 278*. W chwilach zagrażającej przygody powoływali naród do oręża. MECH. *Wym.*

przypadkowy' (Linde), 'przypadkowy, okolicznościowy, nieprzewidziany, nadarżający się, chwilowy, niestały, przelotny' (SJP Dor). W różnych słownikach akcentowane są różne aspekty i odcienie znaczeniowe owej przypadkowości. Na przykład w *Słowniku staropolskim* (SStp) oprócz przykładów ilustrujących użycia tego przymiotnika w znaczeniu bardzo ogólnym obficie reprezentowany jest materiał pochodzący z dyskursu prawniczego – jako *przygodny* określa się czyn zakazany przez prawo, który nie został wcześniej zaplanowany, został dokonany nieumyślnie, spontanicznie – dziś powiedzielibyśmy, że został dokonany bez premedytacji. Główne odcienie znaczeniowe, które można wyodrębnić w istniejących definicjach słownikowych, to: 1) *nieprzewidziany*, 2) *niezaplanowany*, 3) *przelotny, mało istotny* (to znaczenie pojawia się w PSWP – jest to wyraźnie widoczne w momencie przytaczania wyrazów bliskoznacznych: *przypadkowy, nieoczekiwany, nieprzewidziany, krótkotrwały, przelotny*, i powiązane między innymi z jednym ze znaczeń leksemu *przygoda* 'krótki, przelotny romans'; por. także SJP Dor: 2. pot. zwykle w *lm.* 'przelotny romans').

W tak zwanym *Słowniku wileńskim* (Swil) w stosunku do wszystkich innych słowników, zarówno powstałych wcześniej, jak i późniejszych, wyodrębniono wyjątkowo dużą liczbę (aż 5) znaczeń przymiotnika *przygodny* – nie wiadomo, czy rzeczywiście pojawiał się on we wszystkich tych znaczeniach, czy niektóre z nich, zwłaszcza zaś dwa ostatnie: „4) = mogący się zdarzyć, zająć 5) = pełen przygód, wydarzeń. *Rok przygodny*”, to tylko znaczenia potencjalne, zaproponowane przez redaktorów słownika na podstawie analizy budowy słowotwórczej.

Połączenia wyrazowe z przymiotnikiem *przygodny*, które szczególnie będą mnie tutaj interesować, a także definicje z nimi związane, pojawiają się tylko w dwu słownikach: u Lindego (tu cytaty z Czartoryskiego w funkcji definicji), a następnie – prawdopodobnie z inspiracji Lindem – w *Słowniku wileńskim*. Są to połączenia tego przymiotnika z rzeczownikiem będącym nazwą tekstu:

Przygodnemi albo przypadkowemi pismami nazywają te, do których przygoda albo przypadek daje pochop, Czrt. Myśli. 26 Przygodne kazania X. Balsama (Gelegenheitspredigten) (Linde).

3) = Z powodu przygody, okoliczności jakiej, miany, pisany, uczyniony. *Kazania przygodne. Pismo przygodne* (Swil).

Współczesne słowniki podobnych połączeń nie odnotowują (ani przy przymiotniku *przygodny*, ani w artykułach hasłowych poświęconych

---

I, 30. Gałązki – jedna z jesionu, a druga z pięknego klonu – rzucone jakąś przygodą, płynęły wodą. KNIAŹ. Wyb. 129”.

nazwom typów tekstów, które zwyczajowo są z tym przymiotnikiem łączone), nie pojawiają się także owe połączenia jako osobne hasła słownikowe.

Istnieją w języku polskim trzy charakterystyczne i utrwalone od dawna połączenia przymiotnika *przygodny* z nazwami typów tekstów występujących w odmianie pisanej (zwykle także publikowanych drukiem), reprezentujących dyskurs religijny, są to: **pieśni przygodne, modlitwy przygodne, kazania przygodne**. Te połączenia będą przedmiotem mojego zainteresowania. Można zaryzykować twierdzenie, że **pieśni, modlitwy i kazania** są nazwami gatunków tekstów należących do dwu pododmian dyskursu religijnego (Wojtak 2006, 2011: 33–34): 1) odmiany modlitewnej (stanowiącej według Leszka Bednarczuka jeden z typów transkomunikacji [Bednarczuk 1998]) – dotyczy to modlitw i pieśni, oraz 2) odmiany kaznodziejskiej, homiletycznej. Przyjęcie takiego założenia jest nieco ryzykowne, ponieważ problem odmian dyskursu religijnego i ich stratyfikacji nie został jeszcze wystarczająco precyzyjnie naświetlony – szczególnie jeśli idzie o wyodrębnienie podstawowego poziomu gatunkowego w opozycji do odmiany gatunkowej z jednej strony i rodziny gatunków z drugiej strony. Prowizorycznie można przyjąć ustalenie, że *pieśń, kazanie* oraz *modlitwa* są nazwami gatunków (modlitwa w jednym z kilku znaczeń tego leksemu, odnoszącego się chyba także do innych poziomów dyskursu religijnego – mianem *modlitwy* określa się bowiem także całą pododmianę transkomunikacji: zbiór wypowiedzi kierowanych przez człowieka do sfery *sacrum*; na kolejnym poziomie określenie *modlitwa* pojawia się także w odniesieniu do całej rodziny gatunków modlitewnych [Żmigrodzka 2000; 2003]). Wobec takiego założenia połączenia: *pieśń przygodna, modlitwa przygodna, kazanie przygodne* można potraktować jako nazwy odmian gatunkowych pieśni religijnej, modlitwy i kazania, które w rozważanej tu postaci traktować należy jako gatunki wtórnie mówione, a formułowane uwagi dotyczyć będą ich wersji pisanej.

Wszystkie wymienione typy tekstów w swojej wersji pisanej umieszczone są w zbiorach tekstów o podobnej funkcji i są przeznaczone do wykorzystania przez odbiorcę w akcie komunikacji, w którym to on będzie z kolei nadawcą; oczywiście taki „interesowny” sposób odbioru jest poprzedzony sytuacją percepcji o charakterze przyswajania warstwy informacyjnej i katechetycznej. Na rozmyślanu na temat zawartości tekstu odbiorca może poprzestać, traktując zbiór modlitw, pieśni lub kazań tak jak tekst religijny każdego innego gatunku służący pogłębieniu życia duchowego (Żmigrodzka 2003). W odniesieniu do modlitwy i pieśni projektowanym ostatecznym odbiorcą będzie w zamyśle nadawcy osoba ze sfery *sacrum*. Układ ról nadawczo-odbiorczych, a zwłaszcza wielopoziomowość instancji nadawczych w odniesieniu do modlitw drukowanych szczegółowo omawia Maria Wojtak, która tworzy na określenie jego specyfiki termin *rozszerzenie*

komunikacyjne (Wojtak 2011: 37). Modlitwy i pieśni religijne stanowią elementy gatunku złożonego, jakim jest modlitewnik, tworzony przez teksty różnorodne gatunkowo (Wojtak 2011). W odniesieniu do kazań prymarną sytuacją komunikacyjną będzie skierowanie wypowiedzi przez duchownego do zbiorowości wiernych, zebranej w określonym miejscu i czasie – zwykle takie wykorzystanie tekstu jest zaprojektowane przez jego autora lub redaktora tomu, por. następujący przypis: „Kazanie niniejsze posłużyć może za materiał do trzech nauk o poście według swoich trzech części” (Golian 1870: 38), lub uwagi we wstępie do zbioru kazań: „Kazania przygodne, wypowiedziane w dwudziestu siedmiu latach mego życia kapłańskiego, przejrzone, w niektórych miejscach przerobione i rozszerzone, wydają obecnie drukiem dla użytku zwłaszcza młodszych pracowników w winnicy Chrystusowej” (Górka 1916). Drukowane teksty kazań są umieszczane w różnie skomponowanych zestawach egzemplarzy tego samego gatunku, zatytułowanych zwykle: *Kazania*, z dodatkiem ewentualnego dookreślenia wskazującego czas odpowiedni na ich wygłoszenie. Oba gatunki złożone (modlitewnik i zbiór kazań) mają swoją specyficzną strukturę, porządkującą podzbiory tekstów w odpowiednio zatytułowane rozdziały; czasami sposób kompozycji zbioru jest sygnalizowany już w jego tytule – dotyczy to zwłaszcza zbiorów kazań. Jakże zatem inne kategorie modlitw, pieśni i kazań przeciwstawiane bywają interesującym nas modlitwom, pieśniom i kazaniom *przygodnym* i jak te opozycje wpływają na sposób rozumienia przymiotnika *przygodny* w omawianych kontekstach? Obserwacje przeprowadzone zostały w różnych punktach czasowych, ponieważ okazuje się, że pojawianie się przymiotnika *przygodny* w funkcji wyodrębnienia pewnych grup tekstów religijnych ulegało zmianie w ciągu XX wieku, a proces ten przebiegał odmiennie, w zależności od gatunku tekstu. Dokładne dane liczbowe dotyczą pojawiania się nazwy *modlitwy przygodne*, pozostałe wnioski oparte zostały na mniej systematycznych obserwacjach szacunkowych.

Jeśli idzie o gatunek zwany pieśnią religijną, użycie połączenia *pieśni przygodne* nie uległo zasadniczej zmianie. W omawianym okresie w prawie wszystkich modlitewnikach pojawia się w obrębie rozdziału zatytułowanego *Pieśni podrozdział* nazywany *Pieśni przygodne*, oczywiście pod warunkiem że rozdział podzielony jest na podrozdziały wyodrębnione tematycznie i że dany modlitewnik w ogóle zawiera pieśni do tej grupy zwyczajowo zaliczane. Kilkakrotnie pojawia się określenie *pieśni okolicznościowe*.

W odniesieniu do zbiorów kazań można wyodrębnić w przybliżeniu dwa okresy: pierwsza połowa XX wieku, będąca kontynuacją stanu panującego w tym zakresie w wiekach poprzednich, to czas, kiedy w tytułach zbiorów kazań oraz w tytułach rozdziałów zbiorów kazań zatytułowanych zwięźle *Kazania* panującym jest określenie *przygodne*: *Kazania przygodne po roznych*

miejscach miane (Będkowski 1786), *Kazania przygodne* (Jarniński 1885), *Kazania przygodne głoszone między ludnością wiejską podczas świąt i odpustów w kościołach Dyecezyi Krakowskiej* (Rapała 1887), *Kazania ks. Karola Antoniewicza, T. 4, Kazania przygodne /zebrał Jan Badeni/, wyd. 2, znacznie pomnożone* (Antoniewicz 1893), *Kazania przygodne...* (Stańkowski 1908), *Kazania przygodne* (Dąbrowski 1911), choć już o wiele wcześniej pojawiały się z rzadka w niektórych zbiorach inne określenia, np.: *okolicznościowe* (Górka 1916), *w różnych okolicznościach* (Karpowicz 1806; Męciński 1809), *różne* (Fischer 1894), *z innych okoliczności* (Zachariasiewicz 1845); w drugiej połowie XX wieku określenie to zanika – zostaje zastąpione przymiotnikiem *okolicznościowe*: *Kazania okolicznościowe* (Ryczan 2005), *Kazania okolicznościowe 2002–2012* (Grzegorzowski 2012).

Z określeniem *modlitwy przygodne* sprawa jest nieco bardziej skomplikowana, niż to ma miejsce w poprzednich dwu przypadkach. Poddany analizie materiał, pochodzący z lat 1886–1987, pokazuje, że już pod koniec XIX i na początku wieku XX było ono tylko jednym z pojawiających się wariantów połączeń z określeniem gatunkowym *modlitwa*, nazywających pewien zbiór modlitw w strukturze modlitewnika. Szczegółowy opis wymagałby wnikliwej ekscerpcji dużej ilości modlitewników z tego okresu i okresów wcześniejszych (dwudziestowieczne modlitewniki okazują się zresztą dość trudno dostępnym w bibliotekach rodzajem źródeł), polegającej na uwzględnieniu wszystkich występujących wówczas odpowiedników *modlitw przygodnych*. W przeanalizowanym zbiorze modlitewników pojawiają się następujące określenia zastosowane jako tytuły rozdziałów: *Modlitwy w różnych potrzebach* (1925–1945 PKT, 1927 KMI, 1939 KWE), *W różnych intencjach* 1982 SKB), *Modlitwy różne* (1946 MMD), *Różne modlitwy* (1948 NMD), *Nasze modlitwy* (1970 ZBO), *Modlitwy okolicznościowe* (1969 DCJ). Jeśli idzie o liczbę modlitewników zawierających połączenia *modlitwy przygodne* na tle modlitewników tego połączenia niezawierających, przy założeniu, że uwzględniono wyłącznie modlitewniki w ogóle zawierające interesującą nas grupę modlitw, okazuje się, iż na ponad dwadzieścia modlitewników (24) tylko w pięciu (5) pojawił się tytuł rozdziału *Modlitwy przygodne*. Są to następujące źródła: jedno z końca XIX wieku: **1894 NBT**, dwa z okresu międzywojennego: **1935 CPP**, **1939 WOB**, i dwa z okresu powojennego: **1957 MSW**, **1961 CHY** (oba pochodzące z tego samego wydawnictwa). Już na podstawie tego dość szczupłego zbioru źródeł widać, że określenie *modlitwy przygodne* było od początku omawianego okresu wariantem rzadszym, wycofującym się z użycia. Tyle na podstawie zgromadzonego materiału można powiedzieć o chronologii przemian użycia połączeń *pieśni przygodne*, *kazania przygodne* i *modlitwy przygodne*.

W ciągu wieku XX mamy więc dwa etapy w użyciu nazw odmian gatunkowych *kazania przygodne* i *modlitwy przygodne*, których granica przebiega około połowy stulecia, natomiast nazwa *pieśni przygodne* pozostaje w użyciu do dnia dzisiejszego:

I

- *pieśni przygodne* – *pieśni przygodne, pieśni okolicznościowe*
- *kazania przygodne* – *kazania okolicznościowe* (od poł. XX w.)
- *modlitwy przygodne* – wyłącznie inne nazwy tej grupy modlitw (od lat 60.?)

II

i inne nazwy tej grupy modlitw.

Co te nazwy – a zwłaszcza ich wspólny element, czyli przymiotnik *przygodny* – znaczą dla odbiorcy w obrębie dyskursu religijnego? Jakie wskazówki co do ich znaczenia wynikają z kontekstów, w których się one pojawiają? Trudno byłoby bowiem poprzestać wyłącznie na zaakceptowaniu bez żadnej modyfikacji znaczeń zdefiniowanych w ogólnych słownikach języka polskiego – wygenerowany w ten sposób automatyczny zlepek znaczeń przymiotnika z rzeczownikami byłyby tworem bezsensownym. Stosunkowo najlepsze definicje, odnoszące się do tekstów językowych (*pism*) z określeniem *przygodny*, pochodzące ze *Słownika* Lindego i *Słownika wileńskiego* (Swil), w odniesieniu do naszego materiału także będą wymagały modyfikacji.

W związku z przedstawionymi zmianami użycia omawianych połączeń wyjaśnienia wymagają również dwie kwestie: po pierwsze, dlaczego zaniknęły połączenia *kazania przygodne* i *modlitwy przygodne*; po drugie, dlaczego zachowała się nazwa odmiany gatunkowej pieśni religijnej *pieśń przygodna*?

W sposób najbardziej przejrzysty uwidacznia się opozycja grupy tekstów opatrzonej przymiotnikiem *przygodny* wobec innych egzemplarzy tego gatunku w strukturze zbiorów kazań. Bardzo wyraziste przeciwstawienie często jest tu sygnalizowane już w tytule zbioru, na przykład:

- Kazania na uroczystości i przygodne* (Danielowicz 1841),
Kazania niedzielne, przygodne i mowy pogrzebowe (Mieczkowski 1852),
Kazania: niedzielne, świąteczne i przygodne... (Hołowiński 1857),
Kazania adwentowe, świąteczne, pasyjne, przygodne i pogrzebowe
 (Wrożewski 1857),
Kazania świąteczne, pasyjne i przygodne (Wilant 1858),
Kazania na niektóre niedziele i święta oraz przygodne (Pawlicki 1883).

Kazania przygodne występują tu jako odrębna grupa przeciwstawiona przede wszystkim kazaniom przeznaczonym do wygłoszenia w ściśle określonych momentach przewidzianych w kalendarzu liturgicznym – z oka-

zji różnych świąt (świętecznym, świętalmym, świętnym, na uroczystości) – przypadającym na określony czas roku kościelnego i niedzielnym. Bardziej szczegółowe określenia konkretnych świąt i umiejscowienia niedziel w roku kościelnym znajdziemy w spisach treści i w tytułach konkretnych kazań. Oczywiście podział kazań w obrębie zbioru sugerowany w tytule nie musi być w pełni konsekwentny – czasem oprócz ogólnego podziału kładzie się w tytule szczególny akcent na jakąś grupę tekstów – na przykład w obrębie kalendarza liturgicznego wyróżnia się i umieszcza jako składnik tytułu kazania *passjonalne* lub jako osobną ważną grupę wskazuje się mowy pogrzebowe, które skądinąd zwykle zaliczane bywają do kazań przygodnych.

Modlitwy przygodne usytuowane są w nieco bardziej skomplikowanej konstrukcji gatunku złożonego, jakim jest modlitewnik. Modlitwy o podobnej budowie (krótka modlitwa ustalona) znajdują się w różnych częściach modlitewnika, pełniąc różnorodne funkcje – na przykład stanowiąc część mszału lub rozdziałów związanych z poszczególnymi sakramentami, wchodzi w skład rozbudowanych nabożeństw bądź mieszczą się w obrębie grupy tekstów o różnej konstrukcji, której nadrzędnym kryterium uporządkowania jest skierowanie do konkretnej osoby ze sfery *sacrum*. Poza tego typu rozdziałami pojawiają się krótkie modlitwy ustalone przeznaczone do indywidualnego, prywatnego użytku, niewchodzące w skład większych struktur politekstowych. Modlitwy te można najogólniej podzielić na dwie grupy. Pierwsza z nich to modlitwy codzienne – wyróżnia się tu często podstawowe modlitwy zwane pacierzem; pojawiają się także modlitwy na poszczególne pory dnia (np. poranne i wieczorne) i modlitwy towarzyszące codziennym, powtarzalnym, przewidywalnym czynnościom (np. przed jechaniem i po jechaniu). W niektórych modlitewnikach mamy do czynienia także z modlitwami do indywidualnego odmawiania na poszczególne dni tygodnia oraz na kolejne okresy roku kościelnego i różne święta. Druga grupa krótkich modlitw ustalonych to właśnie modlitwy przygodne, mające służyć wiernym w okolicznościach i momentach nieprzewidzianych w ramach kalendarza liturgicznego, które mogą dotyczyć różnych sytuacji życiowych człowieka i jego potrzeb duchowych. Ich zestaw jest możliwy do zaprojektowania, nie jest natomiast możliwe zaplanowanie, kiedy te sytuacje mogą nastąpić – czas ich wykorzystania będzie więc z punktu widzenia zarówno autora / redaktora modlitewnika, jak i odbiorcy modlitewnika, a następnie ewentualnego przyszłego nadawcy konkretnego tekstu modlitwy w rzeczywistym akcie modlitewnym, niemożliwy do przewidzenia i zaplanowania. Sposób wewnętrznego uporządkowania modlitw przygodnych zależy przede wszystkim od objętości modlitewnika, a więc także od wielkości zbioru tychże modlitw – może się on zawierać w jednym krótkim rozdziale, może być rozczłonkowany ze względu na różne intencje komunikacyjne i tematykę.

Pieśni, tworzące zwykle ostatni rozdział modlitewnika, również klasyfikowane są jednocześnie według kilku kryteriów – mamy przede wszystkim podrozdziały zawierające pieśni na różne okresy roku kościelnego, np. *Pieśni na Boże Narodzenie*, *Pieśni wielkopostne*, *Pieśni adwentowe*, *Pieśni wielkanocne*, mogące dzielić się na mniejsze podrozdziały; czasem są to pieśni na poszczególne dni świąteczne: *Pieśni na Boże Ciało*, *Pieśni na Wniebowstąpienie Pańskie*, *Na Zielone Świątki*. Następne kryteria to powiązanie pieśni z sakramentami, a także skierowanie ich do różnych odbiorców ze sfery *sacrum* lub poświęcenie ich szczególnie wyróżnionym w konkretnym modlitewniku sferom tematycznym. Wszystkie pieśni niemieszczące się w tak wyodrębnionych kategoriach zostają zgrupowane w rozdziale *Pieśni przygodne*. Wydaje się, że istnieje pewna grupa pieśni zwyczajowo pojawiająca się w tym miejscu (np. *Boże, coś Polskę*, *Kiedy ranne wstają zorze*, *Wszystkie nasze codzienne sprawy*, *Święty Boże*) – zbadanie, jakie pieśni występują tu najczęściej i jak zmienia się kanon pieśni przygodnych w ciągu ostatniego stulecia, byłoby zapewne ciekawym zagadnieniem, któremu należałoby poświęcić specjalną uwagę.

Kazanie przygodne, modlitwa przygodna i pieśń przygodna to zatem teksty przeznaczone do wykorzystania w sytuacjach nieprzewidywanych (niezaplanowanych) w kalendarzu liturgicznym, w sytuacjach wynikających z różnych okoliczności życiowych, w których użycie odpowiedniego tekstu religijnego może dodać sytuacji wymiaru sakralnego, wprowadzając odniesienie do sfery *sacrum*. W wypadku kazania i modlitwy określenie *przygodny* zanikło i jest to zgodne z ogólną tendencją do wycofywania się tego przymiotnika z użycia. Jego znaczenie przestało być powszechnie zrozumiałe, co jest związane z zanikiem odpowiedniego znaczenia bazowego rzeczownika *przygoda* ‘przypadek – zwłaszcza niepomyślny, a zawsze związany z pewnymi trudnościami lub wyzwaniem’ (już w SJP Dor z kwalifikatorem *daw.*). To dawne znaczenie zostało zachowane w tekście modlitwy maryjnej *Pod Twoją obronę: ... od wszelakich złych przygód racz nas zawsze wybawiać*. Sam przymiotnik w interesującym nas znaczeniu też jest coraz rzadziej używany – np. USJP opatruje go kwalifikatorem *książk.* Być może w języku potocznym nabiera on nawet nacechowania pejoratywnego, lekceważącego czy ironicznego w związku z dość jeszcze częstym użyciem połączeń typu *przygodne znajomości*, *miłostki* ‘chwilowe, niestałe, przelotne’. Dlaczego jednak zniknęły połączenia *kazanie przygodne* i *modlitwa przygodna*, natomiast niezrozumiałe już w tym kontekście określenie w odniesieniu do pieśni zostało zachowane?

Wydaje się, że możliwa jest próba wyjaśnienia różnic między kazaniem i modlitwami z jednej, a pieśniami religijnymi z drugiej strony, przy pomocy hipotezy dotyczącej podstawowego komponentu pragmatycznego tych grup

tekstów, a mianowicie ich podstawowej intencji komunikacyjnej oraz możliwości jej identyfikacji przez odbiorcę, co jest związane z eksplicitnym jej sformułowaniem. Każdy tekst kazania przygodnego i modlitwy przygodnej ma bardzo jasną intencję komunikacyjną wyrażoną w tytule, aby odbiorca (jako kaznodzieja lub nadawca aktu modlitewnego), zapoznając się z tekstem w modlitewniku lub zbiorze kazań, wiedział, w jakich sytuacjach teksty tam zawarte mogą zostać wykorzystane. Tytuł stanowi tu element obligatoryjny, jest bardzo konkretny i wyrazisty – odbiorca po zapoznaniu się z nim nie może mieć wątpliwości co do intencji komunikacyjnej tekstu.

Jeśli idzie o kazania przygodne, pobieżne obserwacje wskazują na dwie podstawowe grupy intencji komunikacyjnych: po pierwsze, są to kazania będące rozważaniami na temat jakichś prawd wiary chrześcijańskiej, którym można przypisać łączenie funkcji informacyjnej (poznawczej) i perswazyjnej (katechetycznej); tu zwykle mamy do czynienia z tytułem o konstrukcji *Kazanie o...*, np.: *Kazanie o Sakramencie Małżeństwa*, *Kazanie o potrzebie pracy*, *Kazanie o pysze i jej szkodliwym wpływie* (Kurczewski 1899), lub z wprowadzeniem jako tytułu samego tematu, np.: *Pokój Boży, Dobry przykład, Człowiek a świat zwierzęcy, Zbawienie pogan* (Czuj 1953); po drugie, występują w tej grupie kazania związane z konkretnymi wydarzeniami lub z ich rocznicami, zwykle opatrzone tytułem typu *Na...* (rocznicę, dzień, święto), lub będące samą nazwą rocznicy, dnia, święta, np.: *Na sześćsetletnią rocznicę zgonu Świętego Jacka (miana pod krzyżem dominikańskim w Krakowie)* (Komperda 1904), *1. Września, Rozpoczęcie roku szkolnego* (www.pastoralis.pl). Zdarza się połączenie tych dwu typów: *Kazanie na Św. Piotra i Pawła. O odpuszczeniu grzechów*, *Kazanie na Nowy Rok. O obowiązkach Chrześcijanina* (Kurczewski 1899), *Kazanie na Iszq Niedzielę Postu X. Z. Goliana. O przyczynach i pożytkach 40 dniowego postu, miane w Kościele Ś. Floryana na Kleparzu. Z Ewangelii na tęż Niedzielę* (Golian 1871: 38). Do grupy kazań przygodnych zaliczane bywają kazania (mowy) pogrzebowe, których tytuły również jednoznacznie wskazują powód ich powstania i okoliczności wygłoszenia, np.: *Na pogrzebie obywatelki Maryi Zdzieńskiej, Nad grobem Ks. Ig. Skowronka* (Komperda 1904).

Modlitwy przygodne intencje mają bardzo wyraziste i istnieje zwyczajowo ugruntowany zbiór typowych tytułów te intencje wyrażających (Wiele z takich typów tytułów modlitewnych wymienia Maria Wojtak – por. Wojtak 1999: 131). Zawierają one elementy informujące, że modlimy się **o co**: *Modlitwa o urodzaje* (1961 CHY: 133), *O deszcz* (1955 DDN: 26), *O cierpliwość* (1975 PWM: 348), *O odsunięcie złych myśli* (1975 PWM: 351); **w czyjej intencji, za kogo**: *Modlitwa za Ojczyznę* (1969 DCJ: 17), *Modlitwa za rodziców* (1969 DCJ: 18), *Modlitwa za Ojca Świętego* (1969 DCJ: 19), *Modlitwa za podróżujących* (1961 CHY: 131), *Modlitwa za nieprzyjaciół* (1975 PWM:

325); w **jakiej potrzebie, w jakich okolicznościach (dniu, sytuacji życiowej)**: *W czasie gwałtownych deszczów* (1961 CHY: 133), *Modlitwa w czasie burzy* (1961 CHY: 133), *Modlitwa w chorobie* (1961 CHY: 131), *W czasie nieszczęścia* (1975 PWM: 358), *Modlitwa na dzień imienin* (1975 PWM: 346); akcentowany bywa moment przed rozpoczęciem jakiejś czynności (**modlitwa przed**): *Przed studium* (1975 PWM: 357), *Modlitwa przed podróżą* (1970 ZBO: 43), *Modlitwa przed pracą* (1948 NMD: 240); pojawia się także typ tytułu informujący o funkcji społecznej potencjalnego nadawcy aktu modlitewnego (**modlitwa czyja**): *Modlitwa rolników* (1948 NMD: 230), *Modlitwa dla męża (żony)* (1925–1945 PKT: 181), *Modlitwa nowożeńców po ślubie* (1961 CHY: 130), *Modlitwa prowadzącego pojazd mechaniczny* (1975 PWM: 326); obserwujemy też specjalny typ **modlitwy do**, przy czym nie chodzi tutaj o typowe modlitwy do świętych (Żmigrodzka 2003): *Do Opatrzności Bożej* (1975 PWM: 342), *Modlitwa do św. Patrona* (1969 DCJ: 20) oraz **modlitwy dziękczynne**: *Dziękczynna* (1975 PWM: 344), *Podziękowanie za wrócone zdrowie* (1961 CHY: 132).

To jasne i precyzyjne wyrażanie i uświadamianie sobie intencji komunikacyjnych w wypadku kazań i modlitw spowodowało wyeliminowanie niezrozumiałego już określenia *przygodne* dla tych grup tekstów; w zamian pojawiły się adekwatne w odczuciu współczesnych użytkowników języka nazwy – dla kazań panuje dziś nazwa *kazania okolicznościowe*, która jako jedyna konkurowała z dawnym określeniem *przygodne*. Jeśli idzie o modlitwy, pojawia się kilka takich nazw, próbujących oddać jak najtrafniej w zrozumiałym współcześnie języku intencje komunikacyjne współlistniejących w obrębie tej kategorii poszczególnych podgrup tekstów. W praktyce w modlitewnikach brak dotąd całkowicie konsekwentnych i logicznych podziałów wewnątrz omawianej grupy modlitw, a układ tytułów i podtytułów rozdziałów w różnych modlitewnikach może wyglądać rozmaicie. Jest to jednak temat na inne rozważania.

W odniesieniu do pieśni sytuacja przedstawia się odmiennie, co wynika z nieco innych uwarunkowań pragmatycznych związanych z ich wykonywaniem. Dla większości z nich dość trudno sprecyzować intencję komunikacyjną, konkretną potrzebę, okoliczność. Związane jest to przede wszystkim z faktem, że nie posiadają one tytułów – z reguły są identyfikowane poprzez podanie incipitu. Istnieją modlitewniki, w których podaje się alfabetyczny wykaz pieśni według incipitów – czasami jest to wykaz towarzyszący tematycznie skonstruowanemu podziałowi pieśni na rozdziały, czasami jest to jedyny sposób na odnalezienie danej pieśni w modlitewniku. Wydaje się, że w wypadku pieśni określenie *przygodne* pozostało na nazwanie pewnej ich grupy, sytuującej się poza podstawowymi kryteriami podziałów na kategorie tekstów modlitewnych (okresy roku kościelnego, święta, związek

z sakramentami, typ odbiorcy ze sfery *sacrum*), ponieważ intencja i treść wielu z nich, jako pozbawionych tytułu, niezwykle ważnego elementu związanego z identyfikacją tekstu i sterującego sposobem jego percepcji, może być odbierana jako równie enigmatyczna jak samo owo określenie. A w związku z tym, że pieśni zwykle są wykonywane nie w sposób indywidualny, lecz zbiorowo, indywidualni (współ)wykonawcy nie muszą zadawać sobie trudu, by decydować, która z pieśni powinna zostać w konkretnych okolicznościach wykonana – zresztą decydują tu reguły zwyczajowe, znane osobom przewodniczącym zgromadzeniu, kierującym przebiegiem nabożeństwa (kapłanowi, organiście, osobie przewodniczącej grupie modlitewnej; por. na ten temat: Biłas-Pleszak, Pleszak 2008). Sprecyzowanie, wyabstrahowanie intencji komunikacyjnej owych pieśni wymagałoby głębokiego namysłu, wykonania skomplikowanych operacji na tekście, takich jak analiza oraz kolejne fazy streszczania i kondensacji, aż do próby sformułowania intencji i/lub tematyki tekstu, a w efekcie stworzenia i nadania mu tytułu. Być może mogliby się podjąć zadania jakiejś klasyfikacji pieśni przygodnych redaktorzy modlitewników, aby usprawnić świadomy ich odbiór przez indywidualnego odbiorcę – można by wówczas zaproponować dla całej tej grupy bardziej adekwatną nazwę lub raczej kilka nazw. W tej chwili nazwa *pieśni przygodne* funkcjonuje jako niezbyt jasna, tradycyjna skamielina stylistyczna, charakterystyczna dla dyskursu religijnego, skądinąd sympatyczna na tle powszechnej tendencji do reformowania tekstów religijnych w kierunku racjonalności, logiki, zrozumiałości i zgodności z tendencjami rozwoju współczesnego języka. Tę nawiązującą do tradycji wartość stylistyczną zaczynają doceniać i wykorzystywać twórcy tekstów artystycznych, dla których staje się ona inspiracją – widać to w tytule utworu zespołu Armia *Pieśń przygodna* (Budzyński 2004) oraz w tytule zbioru poetyckiego Romana Kołakowskiego *Rymy częstochowskie. Pieśni przygodne* (Kołakowski 2006).

Źródła

Wykaz modlitewników

(Literą **P** oznaczono modlitewniki zawierające rozdział o nazwie *Modlitwy przygodne*).

1886 MCM – *Modlitewnik do użytku Córek Miłosierdzia i właściwe dla nich nauki. Przekład z francuskiego*, Kraków: Nakładem Zgromadzenia Córek Miłosierdzia, 1886.

1894 NBT – *Nowy brewiarzyk tercjarski*, red. O.L.K., edycja piąta powiększona, Kraków: Nakładem Zgromadzenia oo. Kapucynów krakowskich, 1894. **P**

1925 (1945) PKT – *Przyjdź Królestwo Twoje. Książeczka do nabożeństwa zawierająca [...] Dla płci obojga. Wydanie nowe*, Częstochowa [b.d.w.] (imprimatur 1925, tablica świąt ruchomych od 1945).

- Funkcje przymiotnika *przygodny* w nazwach odmian gatunkowych tekstów religijnych [125]
- 1927 KMI** – *Książeczka miniaturowa czyli krótki zbiorok najpotrzebniejszych modlitw*, Częstochowa [b.d.w.] (imprimatur 1927).
- 1927 ZMA** – *Zbiorok modlitw dla członków Apostolstwa Modlitwy i czcicieli Serca Jezusowego*, wydanie dwudzieste pierwsze pomnożone, Kraków: Wydawnictwo Księży Jezuitów, 1927.
- 1935 CPP** – *Chwalmy Pana. Modlitewnik i śpiewnik*, wydanie siódme, red. ks. J. Szyca, Poznań: Księgarnia Św. Wojciecha, [b.d.w.] (imprimatur 1935). **P**
- 1939 KWE** – *Kwiat eucharystyczny*, wydanie nowe pomnożone (poprzednie imprimatur z 1928 i 1936 r.), Kraków 1939 (reprint).
- 1939 WOB** – *W obliczu Boga. Modlitewnik dla młodzieży szkolnej*, wydanie drugie powiększone, Częstochowa: Wydawnictwo Diecezjalnego Koła Księży Prefektów w Częstochowie, [b.d.w.] (imprimatur 1939, dedykacja odręczna z 18 maja 1939 r.). **P**
- 1945 CHP** – *Chwalmy Pana. Zbiór modlitw i pieśni dla młodzieży szkolnej*, Katowice: Nakładem Kurii Diecezjalnej w Katowicach, 1945.
- 1946 MMD** – *Mały modlitewnik*, Opole: Wydawnictwo Diecezjalne św. Krzyża w Opolu, 1946.
- 1948 MAM** – *Mały modlitewnik. Wydany z polecenia Jego Ekscelencji ks. dr Bolesława Kominka Administratora Apostolskiego Śląska Opolskiego*, wydanie drugie, Opole: Wydawnictwo Diecezjalne św. Krzyża w Opolu, 1948.
- 1948 NMD** – *Nasze modlitwy. Diecezjalna książka do nabożeństwa*, nowe wydanie poprawione i uzupełnione, red. ks. M. Bielawski, Potulice-Poznań: Wydawnictwo Seminarium Zagranicznego, 1948.
- 1950 MMP** – *Mały modlitewnik polski. Wydany z polecenia Ojca św. Piusa XII*, Watykan 1950.
- 1955 DCC** – *Do Ciebie Chryste. Modlitewnik dla dorosłych*, wydanie drugie, red. ks. dr B. Kula-wik, Warszawa: Wydawnictwo PAX, 1955.
- 1955 DDN** – *Droga do nieba. Książka do nabożeństwa dla katolików każdego stanu i wieku*, wydanie nowe uzupełnione, red. ks. L. Skowronek, Warszawa: PAX, 1955.
- 1956 EFF** – *Effeta. Modlitewnik dla głuchoniemych*. oprac. ks. W. Koperski, Poznań: Wydawnictwo Pallottinum, 1956.
- 1957 MSW** – *Módlmy się wszyscy. Książka do nabożeństwa dla dorosłych i młodzieży*, red. ks. dr S. Krzysztofik, Warszawa: Ars Christiana, 1957. **P**
- 1960 MMO** – *Mszał. Modlitewnik*, wydanie drugie, Opole: Wydawnictwo Diecezjalne św. Krzyża w Opolu, 1960.
- 1961 CHY** – *Chwalmy Pana. Modlitewnik i śpiewnik dla wszystkich*, wydanie dwudzieste, red. ks. J. Szyca, Warszawa: Ars Christiana, 1961. **P**
- 1969 DCJ** – *Do Ciebie Jezuniu*, wydanie dwudzieste ósme poprawione i uzupełnione, Warszawa: Ars Christiana, 1969.
- 1970 ZBO** – *Z Bogiem. Modlitewnik. Śpiewniczek*, wydanie dziesiąte, red. R. Binek, P. Szarowski, Warszawa: Ars Christiana 1970 (imprimatur 1960).
- 1975 PWM** – *Pokój wam. Modlitewnik*, oprac. ks. T. Bielski SAC, Poznań: Wydawnictwo Pallottinum 1975.
- 1982 SKB** – *Skarbiec modlitw i pieśni. Wydanie B dla dorosłych*, wydanie dziesiąte, Katowice: Księgarnia św. Jacka 1982.

1987 MRS – *Modlitwy i rozważania dla studentów*, red. ks. J. Jachimczak CM, wydanie drugie poprawione i uzupełnione, Warszawa 1987.

Wykaz cytowanych zbiorów kazań

Antoniewicz K., 1893, *Kazania [...]*, t. 4: *Kazania przygodne*, zebrał Jan Badeni, wydanie drugie znacznie pomnożone, Kraków.

Będkowski A., 1786, *Kazania przygodne po różnych miejscach miane [...]*, Kalisz.

Czuj J., 1953, *Kazania świąteczne i przygodne*, Poznań.

Danielowicz D., 1841, *Kazania na uroczystości i przygodne*, t. 3, Lwów.

Dąbrowski T., 1911, *Kazania przygodne*, Warszawa.

Fischer K.J., 1894, *Kazania i przemówienia przygodne i różne*, t. 1, Kraków.

Golian Z., 1871, *Kazania [...]*, Kraków.

Górka J., 1916, *Kazania okolicznościowe*, t. 1, Kraków.

Grzegorowski M., 2012, *Kazania okolicznościowe 2002–2012*, Pleszew.

Hołowiński I., 1857, *Kazania: niedzielne, świąteczne i przygodne oraz allokucje miane w Petersburgu*, Kraków.

Jarniński F., 1885, *Kazania przygodne*, Warszawa.

Karpowicz M.F., 1806, *Kazania [...] w różnych okolicznościach*, t. 1, Kraków.

Komperda J., 1904, *Kazania przygodne, odpustowe, pogrzebowe experty i przy różnych zdarzeniach w parafii nauki*, Warszawa.

Kurczewski J., 1899, *Kazania przygodne*, t. 1, Wilno.

Męciński J., 1809, *Kazania i mowy przygodne w różnych nabożeństwach okolicznościach*, Kraków.

Mieczkowski A., 1852, *Kazania niedzielne, przygodne i mowy pogrzebowe*, Wilno.

Pawlicki J., 1883, *Kazania na niektóre niedziele i święta oraz przygodne*, Kraków.

Rapała A., 1887, *Kazania przygodne głoszone między ludnością wiejską podczas świąt i odpustów w kościołach Diecezyi krakowskiej [...]*, Kraków.

Ryczan K., 2005, *Kazania okolicznościowe*, Kielce.

Stańkowski A., 1908, *Kazania przygodne zbiorowe wybrane z kazań ś.p. ks. Antoniego Stańkowskiego*, wybrał J. Azbiewicz, wyd. L. Dąbrowski, Lwów.

Wilant H., 1858, *Kazania świąteczne, pasyjne i przygodne*, Warszawa.

Wrożewski F., 1857, *Kazania adwentowe, świąteczne, pasyjne, przygodne i pogrzebowe*, wydanie drugie poprawione, Berlin.

www.pastoralis.pl (dostęp: 13.05.2014)

Zachariasiewicz F.X., 1845, *Kazania na różne święta i z innych okoliczności*, Lwów.

Inne przywoływane teksty

Budzyński T., 2004, *Pieśń przygodna*, tekst: T. Budzyński z wykorzystaniem tekstu Artura Rimbauda, muzyka: T. Budzyński, R. Brylewski, K. Banasik, utwór grupy muzycznej Armia z albumu *Triodante*, SP Records, cyt. za: http://www.tekstowo.pl/piosenka,armia,pies_przygodna.html (dostęp: 27.11.2014).

Funkcje przymiotnika *przygodny* w nazwach odmian gatunkowych tekstów religijnych [127]

Kołąkowski R., 2006, *Rymy częstochowskie. Pieśni przygodne*, Warszawa, MTJ Agencja Artystyczna.

Cytowane słowniki

Linde – S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, Warszawa 1807–1814.

PSWP – *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgółkowa, t. I–L, Poznań 1994–2005.

SJPDor – *Słownik języka polskiego PAN*, red. W. Doroszewski, t. I–XI, Warszawa 1958–1969.

SJPSz – *Słownik języka polskiego PWN*, red. M. Szymczak, t. I–III, Warszawa 1978–1981.

SSStp – *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. I–XI, Wrocław 1953–1990, Kraków 1991–2002.

Swil – *Słownik języka polskiego*, red. A. Zdanowicz *et al.*, t. I–II, Wilno 1861.

USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*, red. S. Dubisz, t. I–IV, Warszawa 2003.

Bibliografia

Bednarczuk L., 1998, *Transcendencja i transkomunikacja*, „Prace Filologiczne”, t. 43, s. 71–81.

Biłas-Pleszak E., Pleszak M., 2007, *Pieśń kościelna – z rozważań nad ewolucją gatunku*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 3, red. D. Ostaszewska, Katowice, s. 253–263.

Podsiad A., 2000, *Słownik terminów i pojęć filozoficznych*, Warszawa.

Powszechna encyklopedia filozofii, 2007, t. 8 (Pap–Sc), Lublin.

Wojtak M., 1999, *Modlitwa ustalona – podstawowe wyznaczniki gatunku*, [w:] *W zwierciadle języka i kultury*, red. J. Adamowski, S. Niebrzegowska, Lublin, s. 129–138.

Wojtak M., 2006, *Styl religijny we współczesnej polszczyźnie*, „Stil” (Belgrad), t. 5, s. 139–146.

Wojtak M., 2011, *Współczesne modlitewniki w oczach językoznawcy. Studium genologiczne*, Tarnów.

Żmigrodzka B., 2000, *Iaculatoria. O pewnym typie tekstów modlitewnych*, [w:] *Gatunki mowy i ich ewolucja*, t. 1, red. D. Ostaszewska, Katowice, s. 276–290.

Żmigrodzka B., 2003, *Wariantywność wzorca tekstowego modlitwy do świętych*, [w:] *Śląskie studia lingwistyczne*, red. K. Kleszczowa, J. Sobczykowa, Katowice, s. 238–247.

[pl.wikipedia.org/wiki/Armia_\(zespół_muzyczny\)](http://pl.wikipedia.org/wiki/Armia_(zespół_muzyczny)) (dostęp: 13.05.2014).

pl.wikipedia.org/wiki/Triadante (album) (dostęp: 13.05.2014).

Functions of the Adjective *przygodny* (occasional) in the Names of Different Sub-Genres of Religious Texts

Abstract

The article is devoted to sub-genres of religious texts: sermons, prayers, and religious songs, which are called occasional sermon (*kazanie przygodne*), occasional prayer (*modlitwa przygodna*), and occasional religious song (*pieśń przygodna*), respectively. These sub-genres are intended for situations not included in the liturgical calendar, which occur in normal everyday life. By applying a proper religious text to these situations, they are supposed to gain a sacral dimension. The author analyzes the reasons for the decline in use of the adjective “przygodny” in favour of different terms, which complement the genre names “sermon” and “prayer”. She also tries to point out the reasons for the survival of the name “pieśń przygodna” up to the present day.